

Kadrina minevikust

Põhjamaine tormide raju ja päikese sära mängles Rebala maakonna Tristvere–Torvestavere pühas hiies, kuhu maeti eestlastest sõdalasi, kui taanlased vallutasid kaks lähimat linnust. Kõrgendikule, kus varem oli hiis, asutati nüüd kirik.

1241. a. avaldatud Taani hindamisraamatust "Liber Census Daniae" on teada, et aastail 1219—1232 ristlesid kohalikud preestrid maarahvast ja märkisid külasid üles adramaa suuruse järgi. Torvestavere kihelkonnas loendati 35 küla, mis olid kokku üle 500 adramaa suured. Kui ajaloolaste andmeil oli sellel ajal ühe adramaa kohta 6—8 elanikku, siis oli kihelkonna suurus umbes 3000—4000 elanikku. Senistel andmetel oli 1254. a. kogudusel oma preester. Esimese kiriku kohta pole märkmeid, kuid praegune kirik on Kadrina õpetaja G. Beermanni teatel rajatud XV sajandil. Kiriku kaitsepühakuks võeti märter Katariina, keda 307. a. Aleksandrias keiser Maxentiuse ajal piinarattal piinati ja mõõgaga surmati. 1596. a. kirjutati kiriku kroonikas "**Sanct Catharinae kirik Tristferes**". Sellest nimest ongi tuletatud praegune Kadrina. Katoliku ajajärgul arenes koguduse elutegevus sedavõrd, kuivõrd mõistis rahvas võõrkeelseid preestrid — jutlused toimusid ladina keeles. Samal ajal austati ka vanu eesti kombeid.

1522. a. Liivimaale luteri usu tulekuga hakati jutlusi pidama maarahva keeles ja usuelu arenes. 1523. a. kirjutas dr. Martin Luther kirja oma Riia, Tallinna ja Tartu sõpradele. Orduriigi lagunemise ja sõdade all kannatas eriti talurahvas. Täpsemad kirjalikud andmed on juba "heast Rootsi ajast". Aastail 1633—1638 oli Kadrina pastoriks magister H. Stahl, kes lõpetas siin oma mitmeosalise "Kiriku käsi- ja koduraamatu" kirjutamise ning andis 1637. a. välja esimese eestikeelse grammatilise raamatu. H. Stahlil on jäljed veel praegugi Kadrina kirikus. Võidukaare kohal ristil olevat Kristuse skulptuuri piirlevad kaks inglit eestikeelse piibli salmidega: "Jumala Tall kannab maailma patu ära" ja "Igaüks, kes usub, mõistetakse Kristuse sees õigeks". Nimetatud seinamaalid avastati 1922. a. kapitaalremondi ajal seitsmekordse lubjakihhi alt küllalt hästi säilinult, nii et kunstiteadlane A. Tassa taastas selle praeguses kirjaviisis. Siiani on kasutusel armulauakarikas, mille on kinkinud Undla mõisa parun Fabian von Tiesenhausen 1634. aastal. 1639—1647 oli koguduse õpetaja Reinert Brocman, kes suri Kadrinas ja maeti kirikusse. Temagi oli kirjanduses kuulsaks saanud esimese eestikeelse pulmalaulu üleskirjutajana.

Rootsi valitsemise ajal enne Põhjasõda oli talumeeste elu jõukal järjel. Sellest annavad tunnistust mitmesugused annetused kirikule:

altarikatted, kiriku kell — talumehed 1659. a.;

vaskkroonlühtrid — Jaanja Jüri Micko pojad Huljalt, Pallo Mart ja Jürgi Mart Vandust, Metstak ja tema pärijad 1651. a., Wasse mölder Mart ja Lokso Jüri 1698. a.;

kiriku pingid — Vahakulmu küla talumehed Jaan ja Jaak, Wasse mölder Mart, Sepa Hans ja Loksa Jüri Saksist;

vasest ristimisvaagen — Undla mõisa valitseja Hans Stein;

hõbekarikas — Hõbeda mõisa omanik Valter von Devig 1651. a.;

väike hõbekarikas koduse armulaua jagamisel — Tõrma talumehed 1683. a.;

1684. a. tehti kirikule uus katus ja torni kiiver — meistriteks olid eestlased Sinipalu Andres ja Valgma Juhan.

1695. aastal ehitati kiriku juurde uus koolimaja. Rootsi—Vene sõja ajal 1702. aastal põlesid ära kiriku katus ja torn. Maha põletati ka koolimaja ja pastoraat, kiriku sisustus rööviti. Kogudus ehitas õpetajale uued hooned, aga venelaste uue röövretke ajal põletati kõik maha, ka kirik oli kasutamiskõlbmatu — rüüstatud, põletatud. 1727. aastal annetas Palmse mölder oma naise mälestuseks suure kroonlühtri, mis on veel praegugi alles. 1729. aastal osteti kaks kella, mis 1941. a. kiriku põlemisel hävisid. 1733. aastal on annetatud veel kaks kroonlühtrit, need on siiani alles. Aastail 1745—1752 taastati kirik: ehitati kantselei, saadi uus altarimaal, ka välimus sai uueks.

Kirikule ees on kivist kirjaga: MDCLXXV (1675) "Meaz ist gewesen alt 63 Jahr. Schwiegersohn Meaz Gergen hat das Kruze setzen las". Mäeotsa talu asus Neeruti mägede endise maalinnuse läheduses. Saksi mõisast ostis 1641. a. Vahakulmu Andres endale vabatalu, mis püsis ka läbi teoorjuse aja.

Pärast Põhjasõja aegseid rüüstamisi ja katku jäid talud tühjaks. Tuli raske Vene ike, mis andis mõisnikele voli talupoja elu ja surma üle, muutes ta pärisorjaks. Kiriku kroonika andmeil kirik XVIII sajandi teisel poolel siiski taastati, sellele aitasid kaasa ümbruskonna mõisnikud, kes olid ka kiriku juhtkonnas.

1797. aastal osteti kirikule orel. Praegune orel, mida on mitu korda kapitaalset remonditud, on toodud 1895. a. Peterburist.

Esimene altarimaal kujutas Püha vaimu väljavalamist. Selle muretsesid 1626. a. Undla mõisa parun Fabian von Tiesenhausen ja Ahrend Diederich Palmsest. Pärast Põhjasõda taastati altar 1745. a. ja maalil oli Kristuse ülestõusmine. Samal aastal valmis Stael—Holsteini nikerdatud kujudega kantsel. Hiljem see asendati. XIX sajandil tehti praegune gooti stiilis altar maaliga "Kristuse ristilt maha võtmine" (on säilinud tänini), tegi selle tundmatu kunstnik G. O.

Kui varem maeti surnuid kirikusse ja selle ümbrusesse, siis uuem surnuaed rajati 1878. a. surnukuurist lõuna poole, leerilastega

istutati sinna ilupuid. Teine surnuaed rajati Eesti Vabariigi alguses lääne poole ja kõige uuem surnuaed pärast viimast sõda. Kasutusel oli Hulja surnuaed, kus hauaplatsid olid odavamad kui kiriku läheduses. Enne Eesti Vabariigi algust maeti sinna palju vaesemaid perekondi.

XIX sajandi Eestis aitas rahvustunde tõusule kaasa ka Kadrina õpetaja Arnold Friedrich Johannes Knüpffer. Ta kogus palju rahvaluulet ja andis praeguses Ahrensi kirjaväsis esimesena Eestis välja grammatikaraamatu. Aastail 1800—1843 oli ta koguduse õpetaja, tema haud on õues kiriku ukse kõrval. Pastor Knüpffer ristis Fr. R. Kreutzwaldi, kes sündis Jõeperes. Ka R. F. Faehlmanni vanemad elasid Kadrina kihelkonnas Vohnjas, kust läksid Ao mõisa. Selle ajani olid kiriku ümbruses õpetaja ja kõstri hooned ning kolm kõrtsi, mis kuulusid Undla, Hulja ja Udriku mõisale. Raudtee ehitamise ja avamisega 1870. a. hoonestati Kadrina jaama ümbrus ja asula hakkas kerkima. Siin olid Hulja mõisale kuuluvad Kruusimäe karjatallid. 1852—1853 ehitati vennastekoguduse palvela ja sajandivahetusel istutati ümbrusesse ilupuid.

Erilist tõusu talurahva kultuurilises elus etendas õpetaja Johannes Heinrich Luther, kes oli Kadrinas aastail 1886—1913. Rahvuselt küll sakslane, kuid hoidis talurahva poole. Kui 1905. aastal saadeti maale karistussalku, keeldusid õpetaja Luther ja Undla mõisa parun von Dellingshausen neid vastu võtmast — saavata ise oma talurahvaga hakkama. Luther asutas 1889. aastal vaestekassa, mis oli aluseks ja millest tasuti 1895. aastal Tallinnast Diakonissi haigla õe Paula Heinrichoni elamaasumine Kadrina palvemajja. Sinna asutati 1896. aastal esimene apteek ja 1898. a. viie voodikohaga haigla. 1897. a. loodi laenuraamatukogu, kus aasta lõpuks oli juba 143 eestikeelset vaimuliku ja ilmaliku sisuga raamatut. Kulutused tasuti vaestekassast. Ode Paula juhatusel töötas ka mitme abilisega pühapäevakool.

1902. aastal rajati kihelkonnakool, mis töötas ühe aasta Ernst Martinsoni juhatamisel. 1906. aastal aga töötas kool Lutheri erakooli nime all, kuni see 1907. a. asutatud Kadrina Hariduse Seltsi alluvusse läks. Seltsi asutajad — õpetaja Luther, vallakirjutaja Aleksander Krimm, Imastu kooli õpetaja Voldemar Viikmann, postkontori ülem Peeter Mets ja taluperemees Madis Lemmits. Hariduse Selts korraldas oma sissetulekute saamiseks pidusid mitmes paigas, kuni 1910. aastal ehitati endise Kruusimäe kõrtsi külge seltsimaja saal. Sama saal lammutati 1930. a. kevadel ja ehitati kaunis rahvamaja, mis juba sügisel sisse õnnistati ja on püsinud tänaseni. Eesti Vabariigi alguses võeti kihelkonnakool kuueklassilisena koolivõrku ja jäi juba valla ülal pidada. 1938. aastal ehitati uus koolimaja.

Tähelepanuväärne üritus oli Esimeses Maailmasõjas ja Vabadussõjas langenute ausamba rajamine. See ehitati Kadrina kiriku

ette koguduse õpetaja G. Beermanni kavandi järgi ja tema initsiaatiivil, haarates kaasa vallavalitsused, seltsid ja koguduse liikmed. 1926. aastal avatud ausammas oli omapärane selle poolest, et äramärkimist leidsid Kadrina kihelkonna tähtsamad isikud ja sündmused, lisaks pronksist bareljeef "Kalevipoja kündmine Neeruti mägedes" (eeposest "Kalevipoeg").

Eesti Vabariigi alguses jagati Kadrina alevik kahe vakamaa suurusteks ehituskruunkideks (0,36 ha), siis algas intensiivne individuaalehitus.

Eesti Vabariigi ajal töid Kadrinasse elu raudteejaam, postkontor telefonikeskjaamaga, vallamaja, Kadrina Ühispank, Kadrina Hariduse Selts, vabatahtlik tuletõrje tugeva puhkpilliorkestriga, Kadrina Põllumeeste Selts aiandus- ja mesindusringiga, Kadrina Perenaiste Selts mitmesuguste kursuste ja näitustega, Kadrina Spordiselts, Undla Kindlustusselts, Kadrina Tarvitajate Ühisus ja Kaitse Liit.

Äritegevus õitses hästi, kaupa pakkusid kaheksa poodi, kaks pagariäri, kaks vorstivabrikut lihakarniga, kolm einelauda, viinapood ja apteek. Lihunikud ostsid talunikelt loomi kokku ja saatsid rongiga Narva.

Tööstused o/ü. "Viru" tärklisevabrik, "Estonia" piimameierei, varem oli konkurendiks a/s. "Einpauli" piimameierei, nahaparkimistööstus. Rohkesti oli käsitöölisi: kaks rätsepat, õmbleja, kingsepp, kaks seppa, ehitusmeistrid, tislid, pottseppi ja juhutöölisi, Leidus ka agente, kes esindasid mitmeid firmasid ning sokutasid küladesse järelmaksuga õmblusmasinaid, raadioid, kindlustust jne. Undlas oli jaoskonnaarst, Kadrinas loomaarst, põllumeestele maatulunduskonsulent, fotograaf jne.

Tugevad laulukoorid olid Hariduse Seltsil, kirikul ja vennastekogudusel. Nii korraldati 10. juulil 1932 Kadrinas kihelkonna kooride osavõtul vaimulik laulupäev ja aastail 1933—1940 rahvamaja aias laulupäevad.

Kõigele sellele pani punkti 1940. aasta riigipööre, mil algas Kadrinale uus elu valu ja pisaratega.

OSKAR KUNINGAS

Põgus pilguheit Kadrina kultuurilukku

Aeg kirju ei kuluta.
ARVO MÄGI

Eestlased on praeguses asukohas elanud umbes 2500 aastat. Veerandi sellest püsisime saksa kultuuri mõju all ning alamseisuses. Juba V—VIII saj. levis asustus pärastise Haljala, Rakvere ja Kadrina kihelkonna viljakasvatuseks soodsatel moreenaladel märksa laiemale. "Selle piirkonna jõukusest kõnelevad suhteliselt rikkalikud X—XIII sajandi aardeleiad", sedastab samast kandist pärit ajaloodoktor Enn Tarvel. Küllap see jõukus osutuski üheks põhjuseks, miks sakslaste agressioon juba 1219. a. siia ulatus.

Kadrina kihelkond eksisteeris juba 1241. a., kandes tollal Torvestavere nime. Kadrina kirik — kolmelööviline nelinurkse kooriga kodakirik — on ehitatud XV saj. Eesti kultuuriloos kindlustas Kadrina endale väärilise koha, kui siin a. 1633—1638 oli kirikuõpetajaks Heinrich Stahl. Tallinna Suure Gildi oldermanni pojana tõi ta eesti keele oskuse kodust kaasa. Kõrghariduse omandas ta Saksa maal, reformatsiooni häällilinnas Wittenbergis. Töötanud algul Järvamaal, avaldas ta 1630. a. Riias eestikeelse raamatu "Lühikesed ja lihtsad küsimused ristiusu põhiõpetuse kohta", millest pole säilinud ainsatki eksemplari. 1632. a. trükiti Riias tema mahuka protestantliku kiriku-käsiraamatu "Hand- und Hausbuch für das Fürstenthumb Esthen in Liffland" ("Käsi- ja koduraamat Eesti vürstkonna jaoks Liivimaal") I köide, mis sisaldab M. Lutheri katekismuse. Kadrinas koostatuna järgnesid a. 1637—1638 II—IV köide, sisaldades kirikulaule, evangeeliumide katkendeid, epistleid, psalme ning palveid kiriklike talituste tarbeks. See vaimulikele mõeldud saksa- ja eestikeelne käsiraamat oli esimene ulatuslikum trükis, kus selle maa keelele ruumi anti.

Ent meie kirjakeele arengu seisukohalt oli eriti oluline Stahli sulest 1637. a. ilmunud esimene eesti keele õpik ühes sõnastikuga "Anführung zu der Ehstnischen Sprach" ("Juhatus eesti keele õppimiseks"). Meie esimese grammatikana määras see pikaks ajaks põhjajaestimurdelise kirjaviisi, kuni alles sajandi lõpul pääses võidule J. Hornungi poolt parandatud kirjaviis. Esitatud 1641. a. Alutaguse ja Ingeri superintendendiks, koostas Stahl Narvas kakskeelse jutluseraamatu "Leyen Spiegel" ("Võhikute peegel" — 1641, II 1649), kus kohati langeb valgust ka talurahva eluolule ning esmakordselt mainitakse trükisõnas Kalevit. Stahl suri 17. juunil 1657. a. Narvas katku. Põhjaeesti murde domineerima aitajana on tal meie kirjakeele arengukäigus oma kindel koht.

1639. a. määrati Kadrina pastoriks Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professor Reiner Brocmann, kes oli sündinud Mecklenburgis ja õppinud Rostocki ülikoolis usuteadust. Kuuludes nimeka saksa poeedi Paul Flemingi sõpruskonda, lõi ta saksa-, ladina- ja kreekakeelsete laulude kõrval ka eestikeelset juhuluulet. Autoriteetne virulasest kirjandusteadlane prof. Villem Altoa on kinnitanud, et Brockmannil on "eesti kirjanduse ajaloos esimese ilmaliku luuletuse loojana ning viljakaima pulmalaulude autorina arvestatav koht". Temalt säilinud neli eestikeelset pulmalaulu avaldati viimati V. Altoa ja Aino Valmeti toimetatud kogumikus "17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhuluule" (1973). Brocmann suri 9. detsembril 1647. a. Kadrinas. Postuumselt ilmusid 27 tema tõlgitud kirikulaulu 1656. a. A. Winckleri redigeeritud Stahli "Käsi- ja koduraamatu" 2. trükis. Kuna lugemisoskus levis talurahva hulgas kiiresti (näit. 1726. a. oli Kadrina kihelkonnas 425 lugeda oskajat), võis kõnealuseid raamatuid köstrikoolis teinekord ulatuda ka maanoorte pilgu ette.

Kolmanda kirjamehena tuli Kadrina kiriku kantslisse Joachim Gottlieb Schwabe, kes oli siin pastoriks 1796—1800. Kõrghariduse oli ta omandanud vabama õhkkonnaga Jena ülikoolis. Tema sulest jõudsid meie kalendrilisadesse esimesed ilmalikud lüürilised luuletused. "Lapse uinutamise laulus" tuletab ta talulapsele meelde eelseisvat tööd, vaeva ja muret. Postuumselt ilmunud "Eestimaa tallomehhe laulus" näitab autor, et mõisnikud rikastuvad taluinimeste töö ning kehuse arvel. Schwabelt pärineb ka esimene eesti loodusluuletus "Kevadel laulda" (1798), mis uuel sajandil kujunes üldlauldavaks. J. G. Schwabe suri oma 46-ndal eluaastal 1. veebruaril 1800.

Samal aastal sai Kadrinas ametisse Arnold Friedrich Johann Knüpffer, kes oli samuti Jena ülikooli kasvandik. Saksamaa vaimuelus oli tollal "Tormi ja tungi" aeg. Kuna J. G. Herder oli suutnud juba rahvusvahelistki huvi äratada eesti rahvalaulude vastu, alustas Knüpffergi nende kogumist. Kuusalu keelemehest pastor Eduard Ahrens iseloomustas teda hoolika kogujana, kes kodukihelkonnas ringi liikudes kandis alati kaasas paberit ja pliiatsit, et noteerida maarahva väljendusi. Nõnda kogus ta 600 rahvalaulu. Eesti rahvaluule väärtust tõstis ta esile saksakeelsetes artiklites, soovitades regivärsi vormi kunstluule eeskujuks. Rosenplänteri vahendusel tutvus tema kogutud rahvalauludega ka nooruke Kristjan Jaak Peterson, kes neist paar tosinat kopeeris. Knüpffer on kirja pannud veel ühe Kalevipoja muistendi. Ka krahv P. A. F. Mannteuffel avaldas elu lõpul proosateosed "Aiawite peergo walgussel" ja "Willem Nawi ello-päwad", soovitas Knüpffer Tartu ajakirjas "Das Inland", et need suurepäraseid rahvaraamatuid suruksid kõrvale "enamasti pentsikud, rahva keelt ja usku rikkuvad traktaadikesed". (Mannteuffelile

kuulus tollal Saksi mõis Kadrina kihelkonnas — on oletatud, et Knüpffer võis tema teoseid keeleliselt redigeerida.) Knüpfferi radikaalne sõnavõtt kutsus traktaatide autorite poolt esile ägeda poleemika, Knüpffer ise aga valiti 1840. a. Opetatud Eesti Seltsi auliikmeks. Kadrina aspektist pakub huvi tema 1839. a. "Inlandis" ilmunud uurimus "Üks pärisorine eestlane ja tema järeltulijad 1641. a. alates kohaomanikud Eestimaal". Ürikute põhjal näidatakse, et Saksi mõisa alal on XVII saj. alates elanud teoorjuse koormistest vabad Vahakulmu Andrese järeltulijad. Knüpffer suri 15. oktoobril 1843, ta põrm sängitati Kadrina kiriku ette.

Tundub lausa sümboolsena, et 40 aastat varem oli ta Jõeperes ristitud mõisa kingsepa Juhani poja Friedrich Reinholdi. Perekonnanime Kreutzwald sai too alles Rakvere kreiskoolis. 1844. a. on ta Võrus kreisiarstina "Inlandis" ise rõhutanud: "Olen sündinud Rakvere lähedal keset rikast muinaslugude maad..." "Alg-Kalevipoja" koostamine juba lõpukorral, mainis ta läkituses Opetatud Eesti Seltsile kaht kihelkonda, kus "igal sammul vägilase mälestusmärkidele satub, nimelt Kadrina ja Simuna. Siin on muinasloo klassikaline maapind ja siit oleks isegi 40 aasta eest võinud metoodikalise järeleuurimise läbi veel palju muinasloo aineid kokku kuhjata". Eepose kavandamisel tutvus Kreutzwald ka Knüpfferi rahvalauludekoguga, kust on peale "Tähemõrsja" kasutatud veel kümme konda laulu. "Eesti Rahva ennemuistsetest juttudest" aga võib leida Kadrinaga — peamiselt Palmsega — seotud paiklikke muistendeid. Kui Kreutzwaldi poeg Alexis (õppinud Peterburi Tehnoloogia Instituudis) sai 1870. a. Kadrina jaamaülemaks, külastas isa teda korduvalt, liikudes siis ka oma sünnipaikades. Veel oktoobris 1880 on ta Kadrina jaamas kirjutanud August Weizenbergile Rooma temalt skulptuuride "Linda" ja "Vanemuine" tellimise asjus. Küllap vääriks seegi fakt kohapeal mälestamist. Lauluisa 150. sünniaastapäeva tähistamiseks püstitati talle Jõeperes Juhan Raudsepa loodud graniidist monument. Tallinna Kopli kalmistul aga tehti tema poja ja pojanaise hauad 50-ndatel aastatel barbaarselt maatasa.

Knüpfferi algatatud, Faehlmanni jätkatud rahvapärimeste kogumise seemnekülv kandis vilja Kadrinaski. Jakob Hurda ülekutsele "Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjust armastavad" reageeris juba nädala pärast Palmse koolmeister J. Rezold. Hiljem jätkas ta kogutud laulude saatmist Eesti Kirjameeste Seltsile. Ja veel veerand sajandit tagasi esitas folklorist Ingrid Rüütel trükisõnas "Loomislaulu" variandi, mis on Kadrinas kirja pandud juba 1892. a. (Laul ise on kogu Eestis levinud, tuntud ka Ingeris.)

Heites pilgu mineviku koolipõllule näeme, et Eesti Aleksandrikooli abikomitee asutati 1872. a. ühena esimestest just siinmail. 1876. a. olid Kadrina kihelkonna mehed osalisteks Viru Eesti Seltsi "Kalevipoeg" kooli rajamisel Haljalas. Selles uut tüüpi rahvakoolis

käidi Kadrinastki. Samal ajal tegi selts tõhusat tööd meie rahvuseepose populariseerimiseks. Ja seltsi auliige dr. Mihkel Veske kõneles soome sugu hõimudest.

Ärkamisaja mõttekiirgust ulatus siis Kadrinasse mitme kanali kaudu. Nagu saatuse tahtel tuli siitmailt üks selle ajastu põhjalikumaid uurijaid. Kui Undla valla kirjutaja Aleksander Krimmi (kes oli ühtlasi Kadrina Hariduse Seltsi esimees) kirjandus- ja muusikahuvilises peres sündis 9. mail 1910 tütar, valiti talle "Kalevalast" nimeks Aino. Tartu Ülikooli astudes võttis seesama Aino endale liignimeks Undla. Ta õppis üheaegselt ülikoolis kirjandust ja Kõrgemas Muusikakoolis laulmist. Kirjandusteaduse õppejõududest oli temale peamiseks autoriteediks Gustav Suits. Väljapaistva üliõpilasena valiti A. Undla 1937. a. Akadeemilise Kirjandusühingu sekretäriks. Täiendades end Budapesti ülikoolis, pühendus ta samas lauluõpinguile F. Liszti nim. Muusikaakadeemias. 1941. a. suvel valmistas ta koos Rudolf Põldmäega ekspositsiooni Võrru Kreutzwaldi muuseumile, mis avati sõjaootusest ärevatel päevadel. Nõnda oli Lauluisa kodus abistamas ka ühe Kadrina tütre käed. Sügisel noored teadlased abiellusid.

Üliõpilasena oli A. Undla valinud uurimisteemaks möödunud sajandi naiskirjanike Lydia Koidula, Lilli Suburgi ja Elise Auna elutöö. (Nende kõrval mõtles ta ka oma lellele, prosaistile ja ajakirjanikule Kaarel Krimmile, kes oli Jakob Liivi sõbrana kuulunud Väike-Maarja parnassi.) Põldmäedel, kes asusid tööle Riiklikku Kirjandusmuuseumi, ei jätkunud kodurahu kauaks. R. Põldmäe vahistati 1945. a. nagu mitmed ta kaaslased "Veljesto" üliõpilasseltsist. Märtsis 1949 küüditati A. Undla-Põldmäe koos poegadega Omski oblastisse, tagasi jõuti alles 1955. a. jõuludeks. Jäädes nüüd koduseks, pühendus ta eeskätt Koidula uurimisele. "Eesti kirjanduse ajaloo" II köide sisaldab temalt Koidula-peatüki, 1981. a. järgnes sellele kogumik lühiuurimusi ning esseid "Koidulauliku valgel". Rohkesti küpses tal eeltöid Koidula monograafia koostamiseks, mis jäi kahjuks teostamata. 1967. a. jõudis Pärnu teatris lavale A. Undla-Põldmäe dokumentaalnäidend "Viru laulik ja Koidula"; hiljem lavastati see ka Eesti Draamateatris. Kirjandusmuuseumis teoksil olnud väljaandes "Koidula kirjad" oli tema hooleks Koidulauliku kirjad abikaasale dr. E. Michelsonile ja C. R. Jakobsonile. Kirjastusele "Eesti Raamat" jõudis ta 1991. a. ära anda L. Suburgi valikkoogu käsikirja. Siis katkestas 16. veebruaril 1992 surm Aino Undla-Põldmäe viljaka ja kannatusterohke elutee. Kultuuriloolisi kilde on Kadrinast talletanud ka Rudolf Põldmäe, muu hulgas rahvatantse. Rahvaviiside kogumist oli siin juba 1880-ndail alustanud helilooja ja pianist Ella Schultz-Bertram.

Kadrina kultuuripärandiga on tulnud tegelda paljudel teadlastel. August Annist tegi seda oma doktoritöös "Kalevipoeg eesti

rahvaluules" (1934), monograafias "'Kalevipoja" saamislugu" (1936), samuti ülevaates Kreutzwaldi muinasjuttudest. Ei ole Kadrinast mööda pääsenud ka Tartu Ülikooli esimene eesti rahvaluule professor Mattias Johann Eisen. Eduard Laugaste ja Erna Normanni toimetatud kogumik "Muistendeid Kalevipojast" (1959) sisaldab neid rohkesti Kadrinastki. Siinseid rahvalaule kohtame Ülo Tedre toimetatud antoloogias "Eesti rahvalaulud" I—IV (1969—1974). Arvukalt leiame Kadrina vanasõnu Arvo Krikmanni ja Ingrid Sarve koostatud kapitaalsest väljaandest "Eesti vanasõnad" I—IV (1980—1988). Kadrina kandi kohanimedede kogujana pälvis Emakeele Seltsi preemia Eduard Leppik.

Loomulikult ei ole kogu keeleteaduse, folkloori ja kirjanduslooga seotud materjal jäänud üksnes kodumaa asjahuviliste teadvusse, vaid meie emakeelest on läinud informatsioon üle õige mitme keelepiiri. Näiteks May Redlichi teatmeteoses "Lexicon deutsch-baltischer Literatur" (Köln, 1989) ei puudu ka R. Brocmann. Ja kui 1990. a. ilmus Helsingis prof. G. J. Stipa sulest soome-ugri keelte uurimise pooltuhandleheküljene ajalugu, mainitakse sealgi H. Stahli grammatikat. Kõnelemata neist arvukatest "Kalevipoja" tõlgetest, mis on Kadrina rahvapärimusi levitanud mitmel mandril.